

Ο Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων: Συνολική αποτίμηση και σύνδεση με το παρελθόν*

ΝΕΣΤΟΡΑΣ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗΣ

«... έδώ πού σ'αντιτίεται τό πέρασμα τής βροχής,
του άγέρα και τής φθοράς...»

ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ 'Ο βασιλιάς τής 'Ασίας

I. Το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας

1. ΑΠΟ ΤΗΝ 1η Ιανουαρίου 1990 ο νέος σωφρονιστικός Κώδικας της Χώρας («Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων» και σε συντομογραφία «ΚωδΜεΚ») τέθηκε επίτελους σε ισχύ (βλ. ακροτελεύτιο άρθρο του ν. 1851/89). Το κύριο και κείμενο όμως ερώτημα είναι τούτο: Θα μπορέσει αυτός ο Κώδικας πράγματι να τεθεί και σε εφαρμογή; Ορισμένες ρυθμίσεις που περιέλαβε ο πρόσφατος ν. 1868/89 στο άρθρο 22 § 2β σε συνδυασμό με το ά. 1 ν. 1877/90 και με τις οποίες αναστέλλεται μέχρι 31.12.1990 η εφαρμογή κρίσιμων διατάξεων του Κώδικα¹ θα πρέπει, φοβούμαι, να μας καταστήσουν αρκετά απαισιόδοξους ως προς την περαιτέρω τύχη αυτού του νομοθέτηματος. Οι συχνά εμπνευσμένοι (αν και νομοτεχνικά ατελείς) θεσμοί του για «άνοιγμα της φυλακής» (κατωτ. § 8) κινδυνεύουν να μείνουν απλώς ένας «νόμος στα χαρτιά» (law in books, κατά την έκφραση του R. Pound²), όπως άλλωστε συνέβη και με τους περισσότερους θεσμούς του προϊσχύσαντος Σωφρονιστικού Κώδικα 1967, αλλά και γενικότερα της εκάστοτε σωφρονιστικής μας νομοθεσίας. Στη θέση των προοδευτικών αυτών θεσμών, που ευαγγελίζονται μια ορθολογικότερη και ανθρωπιστικότερη μεταχείριση των κρατουμένων, τείνει να επικρατήσει για άλλη μια φορά, ως «νόμος στην πράξη» (law in action), η πρακτική της τιμώρησης, του εξιλασμού ή ακόμη και της ανταπόδοσης.

2. Οποσδήποτε δεν βρισκόμαστε πια στην εποχή που οι βαρυνοί κρατούμενοι έπρεπε να «δεσμεύονται τούς δύο πόδας διά μακράς αλύσεως, προσηρημένην έχουσης και βαρείαν σιδηράν σφαιραν και [νά] προτρέπωνται εις έργα βαρύτατα εντός του δεσμοτηρίου» (ά. 9 § 1 Ποινικού Νόμου 1834³). Ούτε βεβαίως παρατηρείται πλέον το άθλιο φαινόμενο που είχε επισημανθεί παλαιότερα, ότι δηλαδή «οί φυλακισμένοι μόλις είχαν τόν άπαιτούμενον χώρο διά νά εξαπλωθούν φύρδην-μύδην έπάνω εις τας πλάκας, έχοντες διά προσκέφαλα μεγάλους άργουσι λίθους...»⁴. Δεν φαίνεται ωστόσο να έχουμε απομακρυνθεί πολύ από την εποχή εκείνη κατά την οποία, όπως περιέγραφε

ο Παύλος Καλλιγιάς στο περιοδικό *Πανδώρα* την 15.9.1866 (σελ. 289), στις φυλακές οι κατάδικοι βρίσκονται συσσωρευμένοι «έν άδιαλείπτω άργία και άπραξία βαττολογούντες από πρωίας μέχρις έσπέρας, εις ουδεμίαν ύποβαλλόμενοι πνευματικήν έπιμέλειαν, όλως παρημελημένοι». Αντίθετα, όπως κατάγγειλε με παρηρησία σε αναφορά της από 10.6.1984 η τότε εισαγγελική πάρεδρος Χρυσούλα-Μαρία Γιαταγάνα προς τον Προϊστάμενο της Εισαγγελίας Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης σχετικά με τις ήδη καταργημένες φυλακές Επταυργίου,⁵ αλλά και όπως καταγγέλληκε κατά καιρούς στον Τύπο και το Κοινοβούλιο,⁶ εκτός από την αδράνεια, την παραμέληση ή και την κακοποίηση φυλακισμένων που παρατηρούνταν παλαιότερα, έχουν ήδη προστεθεί στην πρακτική του θεσμού της φυλακής και μύρια όσα άλλα δεινά, όπως η εισαγωγή, εμπορία και χρήση ναρκωτικών ουσιών μέσα στις φυλακές, οι ομαδικοί βιασμοί ανηλίκων και νεαρών ατόμων από άλλους καταδίκους, και η απιστία ή εκμετάλλευση κρατουμένων από ορισμένους ασυνείδητους δικηγόρους.

II. Τα τρία πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής και η θέση του Κώδικα σε αυτά

3. Εάν ήθελε κανείς να προσεγγίσει περισσότερο την ιστορική διάσταση της εξέλιξης των σωφρονιστικών μέσων και μεθόδων στη χώρα μας, θα μπορούσε σε γενικές γραμμές να διακρίνει δύο παράλληλες τροχιές, που σπάνια συγκλίνουν ή εφάπτονται μεταξύ τους: Από τη μια πλευρά η πορεία της σωφρονιστικής νομοθεσίας (law in books), όπου κατ'επίδραση διαφόρων αντίστοιχων εξελίξεων της αλλοδαπής επιδιώχθηκε, ιδίως μεταπολεμικά, η διαμόρφωση συγχρονισμένων και μεγάλων σωφρονιστικών θεσμών. Και από την άλλη πλευρά η πορεία της σωφρονιστικής πρακτικής (law in action), όπου τα μεγάλονα σχέδια καταλήγουν να είναι απλώς το μέσον για την επίτευξη μικροπολιτικών στόχων ή και για τη συγκάλυψη-εξωραϊσμό μιας απαράδεκτης πραγματικότητας. Ειδικότερα:

Σε *επίπεδο σωφρονιστικής νομοθεσίας* μπορεί κανείς, εφόσο βέβαια θεωρήσει τον θεσμό της φυλακής για κάποιο ακόμη

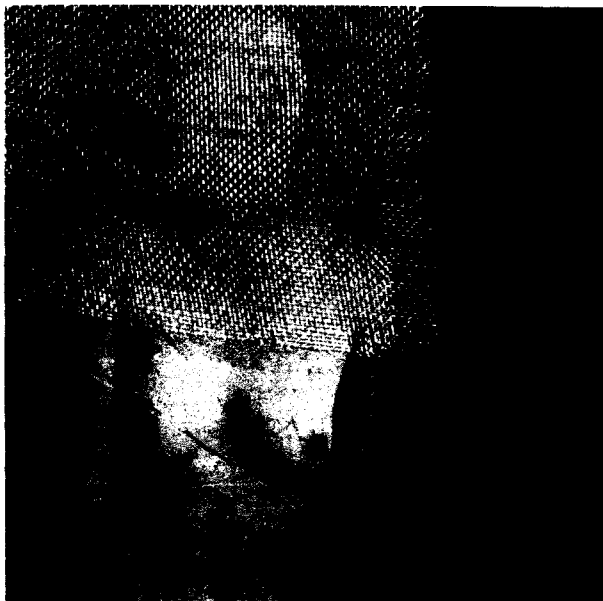
* Προδημοσίευση της Εισαγωγής στον τόμο «Σωφρονιστική Νομοθεσία» που εκδίδεται προσεχώς από τη «Νομική Βιβλιοθήκη» με επιμέλεια Κ.Δ. Σπινέλλη / Ν.Ε. Κουράκη και συνεργασία Ν. Κουλούρη.

χρονικό διάστημα ως «αναγκαίο κακό», να διακρίνει τρεις ειδικότερες φάσεις και τρία συναφή πρότυπα (μοντέλα), που αποκρυσταλλώνονται αντίστοιχα, ως προς την Ελλάδα, στο Οθωνικό Διάταγμα από 31.12.1836 «Περί σωφρονιστικής φυλάκης» (τιμωρητικό πρότυπο), στον Σωφρονιστικό Κώδικα 1967 (προνοιακό ή θεραπευτικό πρότυπο) και εν μέρει στον νεότερο υπό συζήτηση «Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων 1989» (δικαιικό πρότυπο).⁷

4. Αρχικά κυριαρχεί, λοιπόν, το *τιμωρητικό πρότυπο*, το οποίο εμπνέεται κατά βάση από την Κλασική Σχολή του Ποινικού Δικαίου. Κατά το πρότυπο αυτό, με την έκτιση της ποινής του ο κρατούμενος πρέπει κυρίως να αδρανοποιηθεί ως προς τους κινδύνους που δημιουργεί στην κοινωνία, να «πληρώσει» για το έγκλημά του, να πονέσει δηλαδή γι' αυτό, και να εξιλεωθεί έτσι απέναντι στο Θεό και τους ανθρώπους για την αξιόπονη πράξη του. Η μόνωση θεωρείται ότι μπορεί να εξυπηρετήσει κατά τον καλύτερο τρόπο και τον τιμωρητικό και τον εξιλαστικό αυτό χαρακτήρα της ποινής, γι' αυτό και η εξασφάλισή της αποτελεί κύριο γνώμονα τόσο για τις επαφές μεταξύ των κρατουμένων («σύστημα της σιωπής»⁸), όσο και για τις επαφές των κρατουμένων με τρίτους, που προβλέπεται να είναι ιδιαίτερα αραιές και περιορισμένες.⁹ Η εργασία θεωρείται ως μέρος της ποινής, γι' αυτό και έχει πολύ συχνά ένα άσκοπο και ανιαρό, αν όχι οδυνηρό, χαρακτήρα (π.χ. απασχόληση σε ποδοκίνητο μύλο – Tread Mill¹⁰). Οι δυνατότητες εκπαίδευσης είναι μηδαμινές, όπως και οι δυνατότητες για κοινωνικοπολιτιστική δραστηριότητα. Από την πλευρά τους, οι φύλακες είναι πρωτίστως οι αυταρχικοί εκπρόσωποι της εξουσίας, που έχουν ως βασικό μέλημα την τήρηση της τάξης έστω και διά της βίας ή έστω και με τον εγκλεισμό του κρατουμένου «εις ξημον ή σκοτεινόν οίκισκον», με «διάιταν άνοψον» (δηλ. μόνο με ψωμί και νερό).¹¹

5. Στη συνέχεια, και κυρίως υπό την επίδραση των ιδεών της Νέας Κοινωνικής Άμυνας και του Συνόλου των Στοιχειωδών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων 1955 του ΟΗΕ¹² κερδίζει έδαφος στο εξωτερικό αλλά και στην Ελλάδα το λεγόμενο *προνοιακό ή θεραπευτικό πρότυπο*. Κατ' αυτό, η ποινή και ιδίως η στέρηση της ελευθερίας πρέπει να στοχεύει όχι στην τιμώρηση αλλά στην (ηθική) βελτίωση και αναμόρφωση της προσωπικότητας του κρατουμένου, με άλλα λόγια «εις τήν κοινωνικήν άναπροσαρμογήν των κρατουμένων διά τής άγωγής και βελτιώσεως αυτών» (ά. 1 ΣωφρΚ '67).¹³ έστω όμως και αν αυτό καταλήγει να γίνεται με ρυθμίσεις αόριστες και ανεπίδεκτες δικαστικής προσφυγής, κατά παρό-

βαση θεμελιωδών δικαιωμάτων του κρατουμένου.¹⁴ Μέσα στο πλαίσιο αυτό οι κρατούμενοι θεωρείται ότι πρέπει να υποβάλλονται σε ψυχοβιολογική εξέταση προς διερεύνηση της προσωπικότητάς τους και ακολούθως να κατανέμονται σε ομοιογενείς ομάδες, «συμφώνως προς τήν

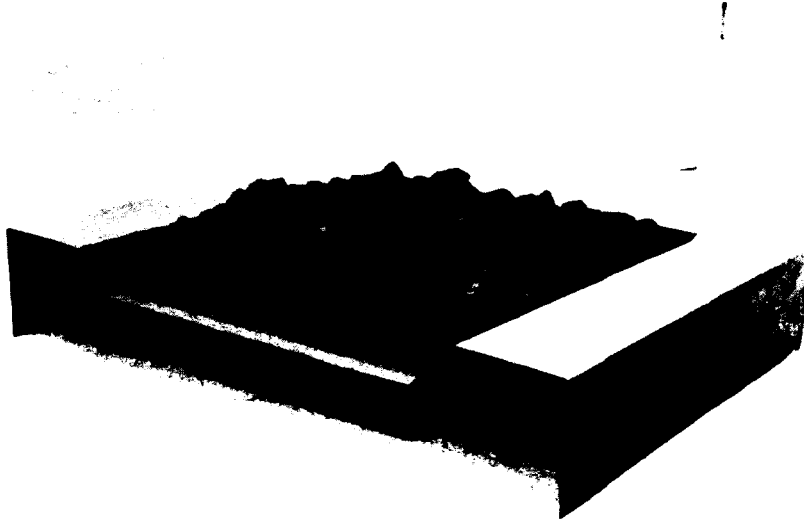
ιδιουσυστασίαν, τόν χαρακτήρα και τήν ίδιουσυστασίαν έκάστου» – π.χ. «φυγόπονοι άληται» (ά. 7, 8 επ., 26, 161-163 ΣωφρΚ '67), να κρατούνται δε σε ξεχωριστά καταστήματα φυλακών ή σε τμήματά τους. Ο γνώμονας της ηθικής αναμόρφωσης/κοινωνικής αναπροσαρμογής έρχεται έτσι να υποκαταστήσει το παλαιότερο κριτήριο της «μόνωσης» όχι μόνο στις επαφές των κρατουμένων μεταξύ τους, που επιτρέπονται αρκεί να γίνονται «κοσμίως» και «χαμηλοφώνως» (ά. 44 § 1 και 43 § 3 ΣωφρΚ '67), αλλά και σε εκείνες με άλλα πρόσωπα, που και αυτές επιτρέπονται, εάν «προσοδοκάται άγαθή επί τόν κρατούμενον επίδρασις» (ά. 86 § 2, 81 § 2 εδ. γ' ΣωφρΚ '67). Η εργασία θεωρείται ότι πρέπει να είναι ωφέλιμη, παραγωγική και προσοδοφόρα, «χωρίς νά έξαντλή τόν κρατούμενον, ούδέ νά παρακωλύη τήν έπαγγελματικήν αύτου εκπαίδευσιν και τήν άγωγήν εις ήθικήν» (ά. 54 § 1 ΣωφρΚ '67), επίσης δε να «άποσκοπεί εις βελτίωσιν των κρατουμένων δι' έθισμού εις βίον φιλόπονον, εις επίρροσιν τής σωματικής και ψυχικής αυτών ύγειας και εις κοινωνικήν άποκατάστασιν, διά τής εκμαθήσεως τέχνης τινος βιοποριστικής» (ά. 53 ΣωφρΚ '67). Παρόμοια βελτιωτική-ηθοπλαστική κατεύθυνση έχει και η άγωγή των κρατουμένων, είτε πρόκειται για «άγωγή εις ήθικήν» (ά. 72 ΣωφρΚ '67), είτε για «θηρηκευτική άγωγή» (ά. 72 ΣωφρΚ '67). Προβλέπεται ακόμη η γραμματική διδασκαλία και επαγγελματική εκπαίδευση των κρατουμένων (ά. 73 επ.

ΣωφρΚ '67), ενώ ιδιαίτερες ρυθμίσεις υπάρχουν επίσης για την ψυχαγωγία και τη σωματική τους άγωγή (ά. 78, 79 ΣωφρΚ '67). Η συμπεριφορά του σωφρονιστικού προσωπικού δεν θα πρέπει από την πλευρά της να θίγει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια των κρατουμένων, αλλά να είναι «δικαία, άμερόληπτος και φιλόανθρωπος».¹⁵

6. Γενικότερα, οι κρατούμενοι θεωρείται ότι εκτός από υποχρεώσεις έχουν και δικαιώματα (ά. 4 ΣωφρΚ '67) καθώς επίσης και αμοιβές για «αξίειπαινες πράξεις». Ορισμένες μάλιστα από τις αμοιβές αυτές (που όμως σπάνια εφαρμόστηκαν) φθάνουν ακόμη και στη χορήγηση άδειας αποουσίας 2-4 ημερών για έκτακτες οικογενειακές ανάγκες, ή λόγω προσέγγισης του χρόνου αποφυλάκισης (ά. 93 § 2 στοιχ. ε' και 96 ΣωφρΚ '67) ή και σε δυνατότητα διαβίωσης υπό καθεστώς ημιελευθερίας κατά τα τελευταία στάδια του προοδεντικού συστήματος (ά. 112 και 58 ΣωφρΚ '67), π.χ. σε ανοικτές ή αγροτικές φυλακές, όπως αυτές εγκαθιδρύθηκαν ήδη με το ά. 6 ν. ΖΛΖ/1911. Παράλληλα, όμως, δεν αποκλείεται και η χρήση βίας ή καταναγκασμού κατά κρατουμένων, αρκεί αυτό να γίνεται «έν μέτρω, ούχι δέ άνευ άποχρώντος λόγου»... (ά. 91 § 4 εδ. β' ΣωφρΚ '67). Ιδίως επιτρέπεται η χρήση βραχείας ράβδου (κλομπ), υδραντίας, κ.λπ. «πρός άμυναν κατά κρατουμένων...» (ά. 101 § 6 ΣωφρΚ '67).

Από την άλλη όμως μεριά, ορίζεται ότι κατά την εκτέλεση μιας πειθαρχικής ποινής ο κρατούμενος δεν πρέπει ούτε να πα-

σύστημα ως άτομα δυσπροσάρμοστα και προβληματικά, άτομα δηλαδή που έχουν ανάγκη από πατερνάλιστική αγωγή ή ειδική μεταχείριση (κάτι ανάλογο με τον άρρωστο), και μάλιστα αγωγή προσαρμοσμένη στις συγκεκριμένες ιδιομορφίες της προσωπικότητάς τους και με στόχο τη

ρύνεται ο αυτοσεβασμός και η ανάπτυξη του αισθήματος ευθύνης», παράλληλα όμως τίθεται και η επιφύλαξη ότι όλες αυτές οι αρχές πρέπει να συμπορεύονται με τη δυνατότητα λήψης των αναγκαίων μέτρων «για την εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας του καταστήματος κράτησης» (ά. 2 ΚωδΜεΚ). Περαιτέρω, για τη συγκεκριμενοποίηση αυτών των σημαντικών, πράγματι, διακηρύξεων ο Κώδικας παραπέμπει όχι μόνο στις διατάξεις του νόμου, αλλά και σε όσα (ασαφή και ανεξέλεγκτα) θα ορίσουν «οι κανονιστικές πράξεις που εκδίδονται κατ' εξουσιοδότηση του νόμου» (βλ. π.χ. ά. 4 και 6 § 1 ΚωδΜεΚ). Ακόμη, προς καλύτερη διασφάλιση των δικαιωμάτων του κρατούμενου εισάγεται ο θεσμός του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών, ο οποίος όμως ούτε ρυθμίζεται στις λεπτομέρειές του, ούτε έχει στον Κώδικα μια νομοτεχνικά άρτια καθ' ύλην αρμοδιότητα.

Ως προς την επικοινωνία τους με τρίτους, οι κρατούμενοι αντιμετωπίζονται από τον Κώδικα με μεγαλύτερη διάθεση ανθρωπισμού απ' ό,τι προηγουμένως. Ενώ, π.χ., κατά τον προϊσχύσαντα Σωφρονιστικό Κώδικα οι κρατούμενοι αλληλογραφούσαν «πάντοτε υπό τόν έλεγχο του διευθυντού ή έτερου επί τούτω τεταγμένου υπαλλήλου», οι δε επιστολές τους διαβάζονταν, ελέγχονταν και μονογράφονταν (ά. 80 § 1, 2 ΣωφρΚ '67), ήδη ορίζεται ρητά ότι κατ' αρχήν τουλάχιστον «το περιεχόμενο τηλεγραφημάτων ή επιστολών δεν ελέγχεται» (ά. 51 § 2 ΚωδΜεΚ). Επίσης, η εργασία του κρατούμενου αποσυνδέεται από τον παλαιότερο τιμωρητικό-καταπιεστικό ή και ηθοπλαστικό της χαρακτήρα και ορίζεται ότι στο εζήξ «αποσκοπεί στη διατήρηση ή επαύξηση των ικανοτήτων των κρατουμένων για την κοινωνική τους επανένταξη» (ά. 64 ΚωδΜεΚ). Πάντως, η εργασία δεν θεωρείται δικαίωμα του κρατούμενου, και μολονότι υποτίθεται πως ο κρατούμενος συμμετέχει στην επιλογή της, κατά βάση είναι υποχρεωμένος να την εκτελεί χωρίς συζήτηση (πρβλ. ά. 65 § 1 και 66 § 1 ΚωδΜεΚ), έχοντας ωστόσο την εξασφάλιση κάποιου εργασιακού status. Εξάλλου, η αγωγή των κρατουμένων αποβλέπει και αυτή «στην ομαλή επανένταξή τους στο κοινωνικό, επαγγελματικό και οικογενειακό περιβάλλον», ενώ ιδιαίτερη σημασία αποκτά η πρόβλεψη του νόμου για «συμμετοχή και συνεργασία των κρατουμένων στον προγραμματισμό της αγωγής» (ά. 40 § 2 ΚωδΜεΚ). Η εκπαίδευση των κρατουμένων προσλαμβάνει επίσης μια νέα διάσταση, διότι συνδυάζεται με τη χορήγηση εκπαιδευτικών αδειών εκτός φυλακής (ά. 48 § 2, 52 § 5, 56 ΚωδΜεΚ).

8. Γενικότερα, στον νέο Κώδικα παρατηρείται ένα πολύ αξιοσημείωτο «άνοιγμα της φυλακής», μια προσπάθεια δηλ.

ραμένει σε στενά και σκοτεινά κελιά, ούτε να στερείται της συνήθους διατροφής του (ά. 98 ΣωφρΚ '67), όπως συνέβαινε παλαιότερα.¹⁶

Συμπερασματικά, το καθεστώς των φυλακών εξακολουθεί και υπό το προνοιακό-θεραπευτικό σύστημα να διέπεται από αυταρχικότητα και ανστηρότητα (ίσως με πιο συγκαλυμμένη και «ευπρεπή» μορφή), ενώ αφήνονται στα αρμόδια όργανα της φυλακής μεγάλα περιθώρια διακριτικής ευχέρειας, ιδίως για να επιτρέπουν πράξεις ή καταστάσεις που μπορούν να συμβάλουν, κατά τη γνώμη τους πάντα, στην «ηθική βελτίωση του κρατούμενου», π.χ. ανάγνωση από τον κρατούμενο περιοδικών ή εντύπων «έπιστημονικών ή ποιικίλης μέν ύλης, άλλ' ήθοπλαστικών, διδακτικών και προς ύγια ψυχαγωγία» (ά. 90 § 1 ΣωφρΚ '67) και επισκέψεις ή αλληλογραφία με πρόσωπα που μπορούν να ασκήσουν «αγαθοποιό» επίδραση στον κατηγορούμενο (ά. 81 § 2 και 86 § 2 ΣωφρΚ '67 ως ανωτέρω). Περαιτέρω οι κρατούμενοι ορίζεται να υποβάλλονται σε κάποιο πρόγραμμα ηθικής διάπλασης από ειδικούς εκπαιδευτές, ειδήμονες κοινωνικούς λειτουργούς ή μέλη των προστατευτικών εταιρειών ή άλλων φιλανθρωπικών συλλόγων (ά. 71 ΣωφρΚ '67), να υπόκεινται δε σε πειθαρχικές ποινές προς «έθισμόν του κολαζομένου εις πειθαρχίαν και διερέθισιν τούτου προς όμαλήν έν κοινῷ διαβίωσιν» (ά. 91 § 3 ΣωφρΚ '67). Όπως προκύπτει, οι κρατούμενοι εκλαμβάνονται από το προνοιακό αυτό

διάπλαση πειθαρχημένων πολιτών.

7. Σε μια τρίτη φάση, που σηματοδοτείται εν μέρει από τον νέο υπό συζήτηση Κώδικα και κατά προέκταση από τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες του 1973 και του 1987, το βάρος του ενδιαφέροντος μετατοπίζεται από την πρόνοια υπέρ της ηθικής ανάπτυξης και αναμόρφωσης του κρατούμενου προς (α) το σεβασμό των θεμελιωδών του δικαιωμάτων (σύμφωνα με το νόμο και το Σύνταγμα), (β) την υποβολή του σε προγράμματα αγωγής και μεταχείρισης μόνο με την ανεπιρέαστη θέλησή του και (γ) την κατά το δυνατόν ελαχιστοποίηση της παραμονής του μέσα σε κλειστά-ιδρυματικά καταστήματα κράτησης (δικαικό πρότυπο, ιδίως όπως το ανέπτυξε για τους ανήλικους παραβάτες ο Αμερικανός Edwin M. Schur στο έργο του *Radical Non-Intervention*, Prentice Hall 1973¹⁷).

Στο νέο Κώδικα, σκοπός της εκτέλεσης των στερητικών ποινών της ελευθερίας είναι εφεξής «η αγωγή των κρατουμένων» και η «κοινωνική τους επανένταξη» (ά. 1 § 1 ΚωδΜεΚ), όχι δε πλέον η «κοινωνική τους αναπροσαρμογή», ούτε η αναμόρφωση της προσωπικότητας ειδικών κατηγοριών, όπως οι φυγόπονοι αλήτες του προηγούμενου Σωφρονιστικού Κώδικα. Επίσης διακηρύσσονται για την επίτευξη αυτής της μεταχείρισης μεγαλεπήβολοι στόχοι όπως «να αμβλύνονται οι δυσμενείς συνέπειες της στέρησης της ελευθερίας, να διασφαλίζεται ο σεβασμός της αξιοπρέπειας του ανθρώπου και να ενθαρ-

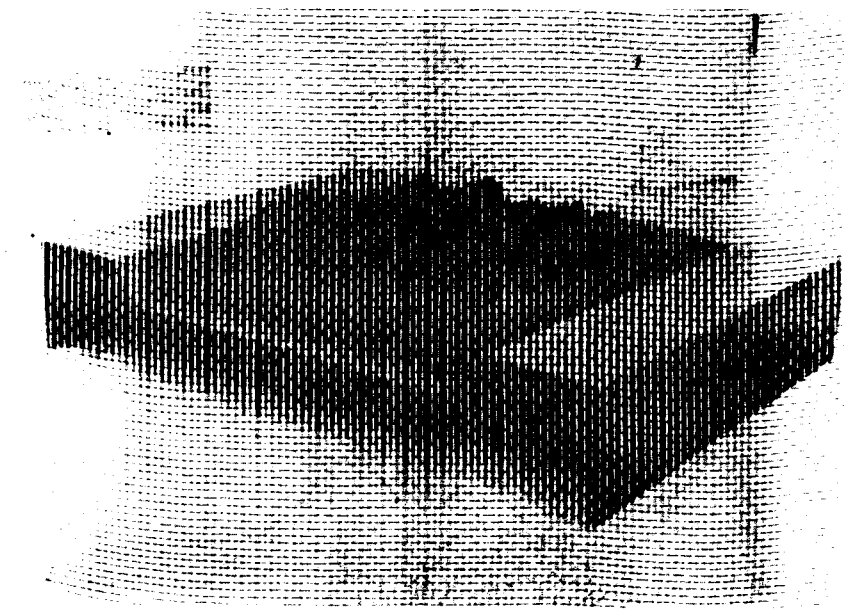
για εισαγωγή μέτρων και θεσμών που επιτρέπουν τη συχνότερη επικοινωνία και επαφή του κρατουμένου με τον οικογενειακό, επαγγελματικό και κοινωνικό του περίγυρο, χωρίς τους χρονικούς περιορισμούς και τα εξελικτικά στάδια του προγενέστερου προοδευτικού συστήματος, που καταργήθηκε. Τέτοιοι θεσμοί είναι ιδίως οι τακτικές, έκτακτες και εκπαιδευτικές άδειες, που χορηγούνται ωστόσο με ιδιαίτερα περίπλοκες και ασαφείς προϋποθέσεις: ά. 52 επ. ΚωδΜεΚ, η ημελεύθερη διαβίωση του κρατουμένου: ά. 57 επ. ΚωδΜεΚ, η τμηματική έκτιση της ποινής και η εργασία σε κοινωνικούς φορείς: ά. 61 ΚωδΜεΚ. Αντίθετα, περισσότερο περιορισμένες είναι οι καινοτομίες του Κώδικα στα θέματα των πειθαρχικών κυρώσεων, όπου ούτε γίνεται αναπροσδιορισμός του σκοπού που είχε τάξει ο Σωφρονιστικός Κώδικας 1967 περί «εθισμού του τιμωρουμένου στην πειθαρχία και στους όρους της κοινής διαβίωσης» (ο σκοπός αυτός παρέμεινε άθικτος και στον νέο Κώδικα, ά. 84 § 2), ούτε και εγκαταλείπονται οι διάφορες σκληρές μέθοδοι της χρήσης βραχείας ράβδου, υδραντλίας, κ.τ.τ. «όταν κινδυνεύει η τάξη και η ασφάλεια του καταστήματος από βίαιες ή άλλες (;) ενέργειες κρατουμένου...» (ά. 93 § 1 ΚωδΜεΚ). Επίσης η πειθαρχική ποινή της απομόνωσης εξακολουθεί να επιβάλλεται χωρίς τις εγγυήσεις των σχετικών διατάξεων του Συντάγματος.¹⁸

Συμπερασματικά, το νέο σωφρονιστικό νομοθέτημα είναι κατά τη γνώμη μου θετικά προσανατολισμένο στις νέες ιδέες του δικαιικού προτύπου, αλλά χωρίς να έχει συγκεκριμενοποιήσει με νομοτεχνική αρτιότητα αυτές τις ιδέες, ούτε να έχει απαγκιστρωθεί από κάποιες, παρωχημένες σήμερα αντιλήψεις του προνοιακού-θεραπευτικού προτύπου, όπως π.χ. για τους σκοπούς των πειθαρχικών ποινών και για την υποχρεωτικότητα της εργασίας.

III. Είκοσι χρόνια πορείας προς τον νέο Κώδικα

9. Αλλ' ενώ στη θεωρία και στη νομοθετική παραγωγή η Ελλάδα φαίνεται κάπως να συμπορεύεται με τις σύγχρονες ορθολογικές και ανθρωπιστικές τάσεις των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων, στην πράξη η κατάσταση εμφανίζεται ακόμη το ίδιο σχεδόν δραματική, όσο και κατά την εποχή του οθωνικού «τιμωρητικού προτύπου». Αν μάλιστα επιχειρούσε κανείς να συσχετίσει την εξέλιξη αυτής της κατάστασης κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια με τις προσπάθειες της πολιτείας για την αντιμετώπισή της, θα αποκόμιζε σίγουρα την εντύπωση μιας «σωφρονιστικής πολιτικής» χωρίς πολιτική, χωρίς

δηλ. μέθοδο, μακρόπνοους στόχους και προγραμματισμό, με μόνο ίσως σκοπό την εμβάλωματική και σπασμωδική «διευθέτηση» τρεχόντων ζητημάτων. Αλλά και όποτε οι προσπάθειες αυτές πήραν έναν πιο οργανωμένο χαρακτήρα, όπως στην περίπτωση των επιτροπών για τη σύνταξη

νέου Σωφρονιστικού Κώδικα, και πάλι τα προβλήματα παρέμειναν, διότι προσέκρουσαν σε σοβαρότατες ελλείψεις προσωπικού και υλικότεχνικής υποδομής (π.χ. σε σχέση με τους θεσμούς του νέου Κώδικα, των οποίων η εφαρμογή ανεστάλη — βλ. ανωτ. § 1 και σημ. 1). Αναλυτικότερα:

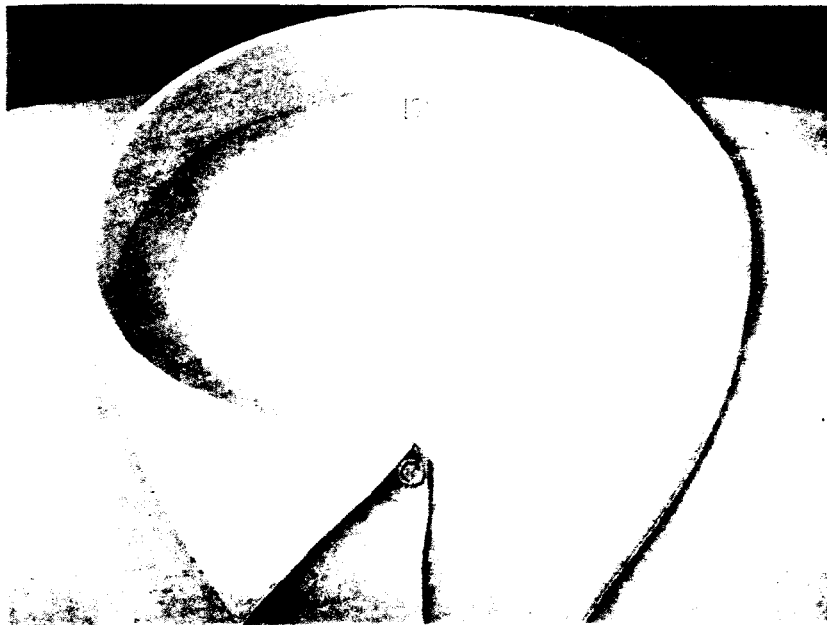
10. Η πρώτη ουσιαστική προσπάθεια που αναλήφθηκε μετά τη θέση σε ισχύ του Σωφρονιστικού Κώδικα 1967 για επανεξέταση και αναθεώρησή του, σημειώθηκε το 1971. Κατά το έτος εκείνο συστάθηκε από την τότε δικτατορική κυβέρνηση μια επταμελής «Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή Σωφρονιστικής Πολιτικής» υπό τον αντεισαγγελέα Αρείου Πάγου Χρ. Μουστάκη (Απόφ. Υπουργού Δικαιοσύνης 114052/23.11.1971, ΦΕΚ Β' 947, με βάση το ά. 7 § 1 ν.δ. 308/1971 Περί μονίμου Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής παρά τω Υπουργείω Δικαιοσύνης).^{18α} Η επιτροπή αυτή ετοίμασε έως τον Μάρτιο του 1972 ένα σχέδιο αναθεωρημένου Σωφρονιστικού Κώδικα από 82 άρθρα, έναντι 167 του Σωφρονιστικού Κώδικα 1967. Η μείωση του αριθμού των άρθρων αποτελεί ίσως και μια χαρακτηριστική ένδειξη για τους σκοπούς αυτού του νομοσχεδίου. Όπως τόνισε ο τότε «Υπουργός» Δικαιοσύνης Άγγελος Τσουκαλάς στη σχετική Εισηγητική του Έκθεση, ο Σωφρονιστικός Κώδικας 1967 αφ' ενός μεν περιείχε διατάξεις ανεφάρμοστες ή ελλιπείς, αφ' ετέρου δε «λεπτομερείας, αίτινες έδεδεσμευον ύπεριμέτρως τήν διοί-

κησιν καί παρεκώλυνον τήν όμαλήν διεξαγωγήν τής ύπηρεσίας».

Επομένως, με το εν λόγω νομοσχέδιο επιδιώχθηκε «ή κατάρτισις ενός νόμου πλαισίου, ό όποιος νά περιέχη μέν τās βασικās διατάξεις λειτουργίας τών φυλακών καί σωφρονιστικών καταστημάτων, νά παρέχη δέ τήν εύχέρειαν εις τήν Διοίκησιν τής επί μέρους ρυθμίσεως λεπτομερειών διά κανονισμών, άποφάσεων καί έγκυκλίων». Στην ουσία, βέβαια, με τον τρόπο αυτό ο Σωφρονιστικός Κώδικας, και αν τελικά ψηφιζόταν, θα κινδύνευε να μείνει γράμμα νεκρό μέχρις ότου (και εφόσον) εκδίδονταν οι σχετικοί κανονισμοί και αποφάσεις... Το σχέδιο περιέλαβε, είναι αλήθεια, και ορισμένες γενικόλογες διατάξεις που έδειχναν κάποια ανθρωπιστική διάθεση στην αντιμετώπιση του κρατουμένου.¹⁹ Παράλληλα, το Σχέδιο απέδωσε, ευλόγως, ιδιαίτερη έμφαση στο θέμα της «έθνικής διαπαιδαγωγήσεως τού κρατουμένου» (βλ. π.χ. ά. 25 ως προς τον σκοπό της αγωγής) και αναγόρευσε σε πειθαρχικό αδίκημα «πάσαν πολιτικού χαρακτήρος έκδήλωσιν»... (ά. 62 § 2 στοιχ. α').

Προχώρησε πάντως, ορισμένες φορές, και σε λύσεις ενδιαφέρουσες για την εποχή του, όπως ήταν η δυνατότητα χορήγησης ολιγόωρης άδειας εξόδου (καθημερινά;) σε ανήλικους και σε ενήλικους νεαρής ηλικίας «πρός παρακολούθησιν γυμνασιακών, τεχνικών ή πανεπιστημιακών μαθημάτων ή συμμετοχήν εις εξέτασεις» (ά. 28 § 2) και η δυνατότητα έκτισης ποι-

1975 ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης Κωνστ. Στεφανάκης σε συνέντευξή του προς την εφημερίδα *Καθημερινή* (24.9.1975) δηλώνει: «Το σωφρονιστικό σύστημα είναι υπό μελέτη. Έχει γίνει η προμελέτη για ένα νέο σωφρονιστικό κώδικα. Είναι σχεδόν έτοιμος». Επίσης, λί-

νών έως 3 ή κατ' εξαίρεση έως 6 μήνες με διακεκομμένο τρόπο (δηλ. με κράτηση κατά τα Σαββατοκύριακα και τις αργίες, σύμφωνα με το βελγικό πρότυπο: ά. 33).

11. Το Σχέδιο του 1972 δεν μπόρεσε τελικά (ευτυχώς) να πάρει τη μορφή νόμου. Μετά όμως την πτώση της στρατιωτικής κυβέρνησης το 1974, το θέμα της επεξεργασίας ενός νέου Σωφρονιστικού Κώδικα άρχισε και πάλι ν' απασχολεί την πολιτική ηγεσία του τόπου, ιδίως εν όψει του ότι πολλά από τα τότε στελέχη της είχαν φυλακισθεί ως πολιτικοί κρατούμενοι κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και είχαν αναπτύξει, έτσι, μιαν ιδιαίτερη ευαισθησία στο σεβασμό των δικαιωμάτων του κρατουμένου.

Εξάλλου, σημαντικό ρόλο στην τάση αυτή διαδραμάτισε και η νομοθετική κίνηση εκείνης της εποχής στην αλλοδαπή, με πρόσφατη τότε (1973) την έγκριση του Συνόλου των Στοιχειωδών Κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης,²⁰ καθώς και με υιοθέτηση νέων σωφρονιστικών θεσμών προανατολισμένων στην εγκατάλειψη του συστήματος της «μεταχείρισης» και στη διεύρυνση του «ανοίγματος της φυλακής» από σειρά ολόκληρη ευρωπαϊκών χωρών.²¹ Παράλληλα, στην Ελλάδα σημειώνονται ξεγέρονσεις κρατουμένων (π.χ. στον Κορυδαλλό κατά την περίοδο 16-20.6.1975), πράγμα που εμβάλλει πολύς σε σκέψεις ως προς την αποδοτικότητα του σωφρονιστικού μας συστήματος. Συνακόλουθα, ήδη το

γο αργότερα, με αφορμή το ότι «επίκειται η ψήφιση του νέου [σωφρονιστικού] Κώδικα», γίνεται ευρεία συζήτηση στον τύπο για υιοθέτηση νέων μορφών «ποινής κατά της ελευθερίας εν ελευθερία», όπως π.χ. η κράτηση καταδικαζομένων μόνο τα Σαββατοκύριακα.²²

12. Καθώς όμως όλες αυτές οι εξαγγελίες για νέο σωφρονιστικό κώδικα αποδεικνύονται στη συνέχεια φρούδες, το ενδιαφέρον του τύπου στρέφεται περισσότερο στην ίδια την κατάσταση των ελληνικών φυλακών, που διεκτραγωδείται ως άθλια και απαράδεκτη.²³ Εξάλλου, στις φυλακές εκδηλώνονται κατά το 1980 απεργίες πείνας και γενικότερη αναταραχή, ιδίως έπειτα από δύο απόπειρες αυτοκτονίας που έγιναν από ισοβίτισες στον Κορυδαλλό.²⁴ Η ίδια κατάσταση συνεχίζεται οξύτερη, φθάνοντας σε σημείο αναβρασμού, το 1981. Σημειώνονται τότε αλλεπάλληλες αυτοκτονίες ή θάνατοι κρατουμένων, κυρίως τοξικομανών,²⁵ απεργία πείνας 50 κρατουμένων στον Κορυδαλλό²⁶ (από τους οποίους ορισμένοι έφθασαν αργότερα σε κωματώδη κατάσταση²⁷), ξεγέρονσεις και ομηρίες κρατουμένων από συγκαταρούμενους τους,²⁸ άσκηση ποινικής δίωξης κατά διευθυντή φυλακών, ιατροδικαστή και ψυχιάτρων για τους θανάτους ορισμένων από τους αυτόχειρες κρατουμένους²⁹ καθώς και κατά μελών του σωφρονιστικού προσωπικού για εξύβριση και δωροπλία.³⁰ διατίπωση σειράς αιτημάτων από τους κρατουμένους για βελτίωση των συνθηκών κρά-

τησης και σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους,³¹ πορείες διαμαρτυρίας και διαδηλώσεις εξωκοινοβουλευτικών ή άλλων οργανώσεων,³² έκδοση σχετικών περιοδικών όπως εκείνου με τον τίτλο *Της Φυλακής*,³³ απόπειρες απόδρασης,³⁴ επιτόπια έρευνα της κατάστασης από επιτροπή του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών,³⁵ έντονες συζητήσεις στο Κοινοβούλιο, όπου καταδικάζονται οι «ατέλειες του σωφρονιστικού συστήματος»,³⁶ καθώς και αποκαλυπτικές δημοσιογραφικές έρευνες και συνομιλίες με κρατούμενους για τα όσα συμβαίνουν πίσω από τους τοίχους των φυλακών.³⁷ Κατά την περίοδο αυτή συντάσσεται από εξαμελή Επιτροπή υπηρεσιακών παραγόντων του Υπουργείου Δικαιοσύνης υπό τον τότε Επιθεωρητή Φυλακών Κωνστ. Λαμπρία ένα «Σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικος» από 100 άρθρα, που ωστόσο δεν πρόλαβε να προχωρήσει για ψήφιση στη Βουλή.³⁸

13. Αμέσως μετά την κυβερνητική αλλαγή της 18.10.1981 οι κρατούμενοι στις περισσότερες ελληνικές φυλακές ξεγέρονθηκαν και άρχισαν να διεκδικούν με δυναμικό τρόπο από τη νέα κυβέρνηση καλύτερες συνθήκες ζωής. Ιδίως στάσεις εκδηλώθηκαν στις φυλακές Τίρυνθας,³⁹ Κορυδαλλού,⁴⁰ στο νοσοκομείο «Σωτηρία» όπου νοσηλεύονταν φυματικοί κρατούμενοι,⁴¹ και στο Επταπύργιο Θεσσαλονίκης.⁴² Σε απάντηση, η νέα κυβέρνηση προχώρησε σε επιτόπιες επισκέψεις υπουργών στις φυλακές, παρήγγειλε στα αρμόδια δικαστικά όργανα τη διενέργεια διοικητικής έρευνας ή προκαταρκτικής εξέτασης για την κατάσταση στις φυλακές, ανέθεσε σε επιτροπή την «έρευνα, μελέτη και έλεγχο του σωφρονιστικού προβλήματος, των δεδομένων και των λύσεων του»⁴³ και εγκαινίασε πολιτιστικές εκδηλώσεις για τους τροφίμους των φυλακών.⁴⁴ Επίσης, από τον Ιούνιο του 1984 ελήφθησαν αρκετά σημαντικά μέτρα για την κοινωνική αποκατάσταση κρατουμένων και αποφυλακισομένων (π.χ. προγράμματα ταχύρρυθμης επαγγελματικής εκπαίδευσης, προγράμματα επιδότησης εργοδοτών για την πρόσληψη αποφυλακισμένων, κ.λπ.). Ωστόσο, αρχικά τουλάχιστον, η κατάσταση κάθε άλλο παρά βελτιώθηκε στην πράξη, με επακόλουθο νέες στάσεις κρατουμένων περί τα Χριστούγεννα του '81 και εισβολή των ΜΑΤ στον Κορυδαλλό,⁴⁵ αποδράσεις κρατουμένων⁴⁶ και απεργίες πείνας.⁴⁷

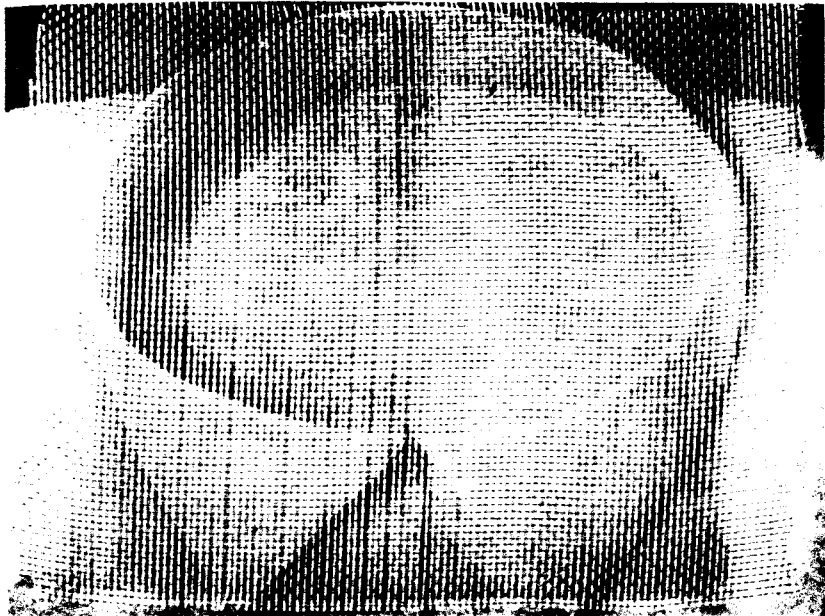
14. Μέσα σ' αυτήν την έντονα φορτισμένη ατμόσφαιρα, όπου η κατάσταση στις φυλακές περιγράφεται με μελανά χρώματα ακόμη και από τους ίδιους τους δικαστικούς λειτουργούς⁴⁸ ή τους πανεπιστημιακούς διδασκάλους,⁴⁹ η τότε κυβέρνηση προχώρηε, τον Δεκέμβριο του 1983, στην ψήφιση διάταξης νόμου για τη σύσταση ειδικής νομοπαρασκευαστικής επι-

τροπής προς σύνταξη σχεδίου νέου Σωφρονιστικού Κώδικα (ά. 35 § 1 στοιχ. β' ν. 1406/83) και παράλληλα συγκροτεί αυτή την επιτροπή, πρώτα ως Ομάδα Εργασίας με την απόφαση 8378/3.2.1983 και έπειτα ως Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή με την απόφαση 68912/26.7.1984 του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης Γεωργίου-Αλ. Μαγκάκη. Στην αρχή ως πρόεδρος της 12μελούς Ομάδας Εργασίας και μετά της 9μελούς Επιτροπής^{49α} ορίστηκε ο Πρόεδρος Πρωτοδικών Αντ. Μιχαλάκης. Τελικά όμως, μετά την προαγωγή του εν λόγω δικαστικού σε Εφέτη Κερκύρας, περί τα μέσα 1984, την προεδρία της επιτροπής αναλαμβάνει (έως και την ολοκλήρωση του έργου της) το μέλος της, Καθηγήτης του Πανεπιστημίου Αθηνών, Πέτρος Παπαδάτος. Οι εργασίες της Ομάδας Εργασίας και έπειτα της Επιτροπής διήρκεσαν από τον Φεβρουάριο του 1983 έως τον Μάιο του 1987 και περατώθηκαν έπειτα από 130 περίπου συνεδριάσεις. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, μερικά από τα συζητούμενα θέματα της Επιτροπής διέρρευσαν στον τύπο και αποτέλεσαν αντικείμενο πολύστηλων τίτλων και ρεπορτάζ,⁵⁰ ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασαν και ορισμένες επιστημονικές τοποθετήσεις και προτάσεις στον τύπο για τα υπό συζήτηση θέματα.⁵¹

Στο πλαίσιο των τοποθετήσεων αυτών αξιολογημένη υπήρξε και η πρωτοβουλία τριτοετών φοιτητών της Νομικής και μαθητών μου, οι οποίοι σε συνεργασία με τον γράφοντα επεξεργάστηκαν και κατέθεσαν στον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης Γ.-Αλ. Μαγκάκη, την 17.7.1984, ένα πολυσέλιδο υπόμνημα για τις «δυνατότητες βελτίωσης του σωφρονιστικού μας συστήματος».⁵²

15. Το σχέδιο της Επιτροπής, απαρτιζόμενο από 115 άρθρα, δόθηκε στη δημοσιότητα την 13.5.1987 και την παρουσίασή του έκαναν προς τους εκπαιδευτικούς του τύπου ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης Λευτ. Βερυβάκης και ο Πρόεδρος της Επιτροπής, Καθηγητής Πέτρος Παπαδάτος. Από πολλές αντιπολιτευόμενες εφημερίδες το νομοσχέδιο επικρίθηκε την επόμενη μέρα ότι είναι «ανεφάρμοστο» (*Ελεύθερος Τύπος*), ότι αποτελεί «νομοθέτημα εντυπώσεων» (*Βραδινή*) και ότι «μετατρέπει τις φυλακές σε... ξενοδοχεία» (*Ακρόπολις*). Ωστόσο κατά βάση οι νέες ρυθμίσεις του, κυρίως αυτές για άδειες στους κρατούμενους, βρήκαν θετική απήχηση στον υπόλοιπο τύπο και θεωρήθηκαν, ακόμη και από αντιπολιτευόμενες εφημερίδες, ως «προσπάθεια εκσυγχρονισμού του σωφρονιστικού κώδικα» (*Ριζοσπάστης*) και ως «παράθυρο στην κοινωνία για τους φυλακισμένους» (*Μεσημβρινή*). Το Σχέδιο δόθηκε προς μελέτη σε αρμόδιους οργανισμούς και φορείς, με προθεσμία για υποβολή σχετικών προτάσεων

έως το τέλος του 1987. Ιδιαίτερα σημαντική ενέργεια σε ανταπόκριση αυτής της πρωτοβουλίας για δημόσιο διάλογο υπήρξε η οργάνωση εκδήλωσης από την Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου και την Ελληνική Εταιρεία Εγκληματολογίας την 15.1.1988 και την 12.2.1988 στην Α-

θήνα, με εμπειροστατωμένες εισηγήσεις από τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη, τον επίκουρο Καθηγητή Χρ. Μπάκα, τον Εφέτη Θεόδ. Λαφαζάνο και τον Δικηγόρο Δημ. Ευαγγελάτο (οι εισηγήσεις αυτές δημοσιεύθηκαν σε τόμο το 1988, με τίτλο «Ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας»)⁵³. Κύριοι άξονες επίκρισης του σωφρονιστικού νομοσχεδίου υπήρξαν εδώ, πέρα από κάποιες ορολογικές διαφωνίες (π.χ. ως προς τον όρο «κυρώσεις»: σελ. 105 επ., 131) και πέρα από την εύλογη επιφύλαξη για τη δυνατότητα εφαρμογής στην πράξη αυτών των ρυθμίσεων (σελ. 93 επ., 150 επ.), ιδίως οι ακόλουθοι:

Η μη επαρκής προστασία (ένδικη και ουσιαστική) των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών του κρατουμένου (σελ. 110 επ., 145 επ.⁵⁴), η πρόβλεψη για δυνατότητα άσκησης βίας και ξυλοδαρμού εις βάρος των κρατουμένων (σελ. 120 επ.), η πολύ συχνά άοριστη διατύπωση των πειθαρχικών παραπτωμάτων και κυρώσεων (σελ. 125 επ.), οι ασαφείς και περίπλοκες προϋποθέσεις για τη χορήγηση αδειών στους κρατούμενους, και άλλων συναφών θεσμών (σελ. 127 επ., 146, 161), η μη διευκόλυνση των «συζυγικών επισκέψεων» των κρατουμένων (σελ. 136 επ.), η θέσπιση μορφών μεταχείρισης των κρατουμένων με βάση τα ρευστά και ακαθόριστα κριτήρια του επικίνδунου της προσωπικότητας (σελ. 142 επ. — πρβλ. ά. 10 § 2 και 57 § 1 ΚωδΜεΚ⁵⁵), η μη συσχέτιση της επιλογής του τόπου κράτησης με τον τόπο όπου διαμένει η οικογένεια του κρατου-

μένου (σελ. 144 επ.), η αγνόηση του κρατουμένου στον καθορισμό της εργασίας (σελ. 149 — πρβλ. όμως ά. 65 § 1 ΚωδΜεΚ, που υπήρχε ήδη ως ά. 59 § 1 στο Σχέδιο), η μη ρύθμιση της σύνθεσης, της λειτουργίας και της τοπικής αρμοδιότητας του Δικαστηρίου Εκτέλεσης Ποινών (σελ. 154 επ.), η μη πρόβλεψη επαρκών δικαστικών εγγυήσεων για τον τρόπο εκτέλεσης των ποινών (σελ. 160), η διάταξη για έλεγχο του περιεχομένου των τηλεγραφημάτων ή επιστολών (σελ. 114, 161 — τελικά, η διάταξη αυτή απαλείφθηκε και αντικαταστάθηκε με το ά. 51 § 2 ΚωδΜεΚ) και οι ασάφειες ως προς το τι διατηρείται και τι καταργείται από την υπόλοιπη σωφρονιστική νομοθεσία (σελ. 162).

Ως κεντρικό συμπέρασμα αυτών των εισηγήσεων προέκυψε η ανάγκη για σύσταση μιας Αναθεωρητικής Επιτροπής, η οποία να επανεξετάσει το σωφρονιστικό νομοσχέδιο τόσο από την άποψη εναρμόνισής του με τις συνταγματικές διατάξεις για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και με τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες 1987 (που τότε είχαν θεσπισθεί), όσο και από την άποψη της προσαρμογής του στο ισχύον δικονομικό και ουσιαστικό ποινικό δίκαιο.⁵⁶

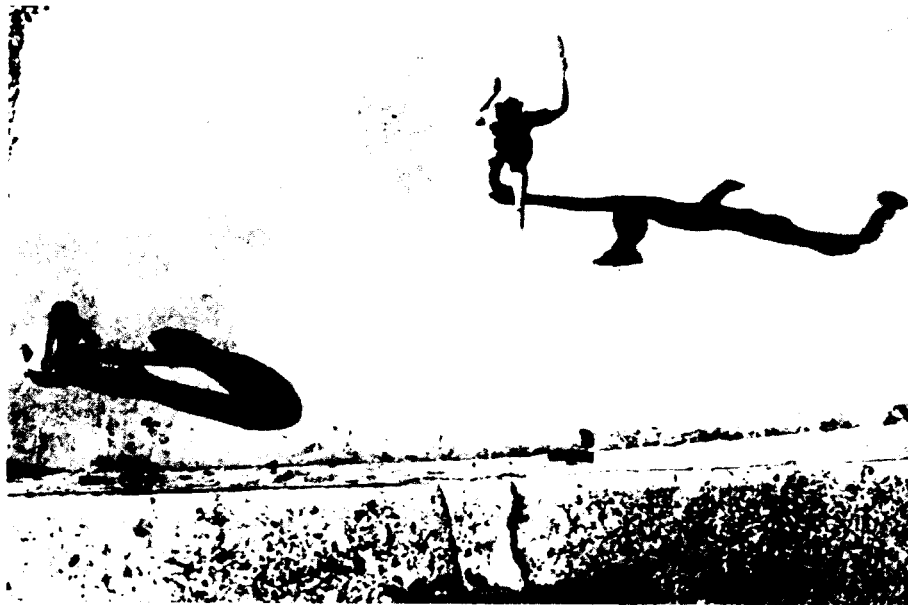
16. Παράλληλα είδαν το φως της δημοσιότητας και ορισμένες άλλες επίκαιρες μελέτες, όπως εκείνες του Καθηγητή Στέφανου Αναγνωστάκη,⁵⁷ της εγκληματολόγου Έφης Λαμπροπούλου⁵⁸ και του υ-

σιότητα ή να κατατεθεί στη Βουλή) ένα νέο «προσχέδιο», αυτή τη φορά από τον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης και Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης Αγαμέμνονα Κουτσόγιωργα την 9.5.1988, δηλ. λίγο μετά τη συζήτηση στη Βουλή, την 6.5.1988, μιας επερώτησης βουλευτών της Δημο-

της υφιστάμενης υποδομής και της προσδοκώμενης βελτίωσής της», αποφάσισε τη σύσταση Αναθεωρητικής Επιτροπής από τους Καθηγητές Στέργιο Αλεξιάδη, Ιωάννη Πανούση, Καλλιόπη Σπινέλλη, Νέστορα Κουράκη και από τον Διευθυντή των Φυλακών Κορυδαλλού Νικόλαο Παπαδογούλα (αριθμός απόφασης 60023/13.12.1988). Τελικά όμως, λίγες ημέρες αργότερα, ο ίδιος Υπουργός για δυσεξηγητους επιστημονικά λόγους θεώρησε καλό να μην προχωρήσει στην αναθεώρηση του Σχεδίου και αντίθετα να επισπεύσει (λόγω και των εκλογών του Ιουνίου 1989) την ψήφιση του στη Βουλή με συνοπτικές διαδικασίες (Επιστολή Υπουργού Δικαιοσύνης από 30.12.1988 προς τα μέλη της Αναθεωρητικής Επιτροπής).

19. Την 3.2.1989 ανακοινώθηκε από τον ημερήσιο τύπο ότι κατατέθηκε στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή «προς συζήτηση» ένα νομοσχέδιο που επέπρωτο τελικά να ψηφισθεί «αυτούσιο και χωρίς καμιά τροποποίηση ως νόμος του Κράτους, με βάση την ιδιόρρυθμη και απαράδεκτη, κατά τη γνώμη μου, διαδικασία περί Κωδίκων που προβλέπει (δυσνητικά όμως!) το Σύνταγμα στο ά. 76 § 6.⁶³ Οι σχετικές συζητήσεις στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή έγιναν την 8η και την 29η Μαρτίου 1989 και περιορίστηκαν αναγκαστικά μόνον «επί της αρχής» του νομοσχεδίου.

Εισηγητής της πλειοψηφίας υπήρξε ο Λάζαρος Μπουλάκης, που επισήμανε τα θετικά στοιχεία του νομοθετήματος. Αντίθετα, η εισηγήτρια της μειοψηφίας Καθηγήτρια Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη είπε ότι η παράταξη της θα καταψηφίσει το νομοσχέδιο διότι, παρά τις θετικές του ρυθμίσεις, το θεωρούσε «όχι μόνο από ελληνικής πραγματικότητας ουτοπιστικό και ανεφάρμοστο αλλά και άποψη νομοτεχνική και ουσιαστική εξαιρετικά ελαττωματικό».⁶⁴ Οι περισσότερες από τις επιμέρους παρατηρήσεις της κ. Ψαρούδα-Μπενάκη στηρίχθηκαν σε επιτόπιες προσκευαστικές επισκέψεις στις φυλακές και σε ad hoc διαβουλεύσεις με εμπειρογνώμονες, μεταξύ των οποίων ο υπογράφων. Ως ειδικός αγορητής του ΚΚΕ συμμετείχε στη συζήτηση ο Στρατής Κόρακας, ο οποίος χαρακτήρισε το νομοθέτημα θετικό και εδήλωσε ότι η παράταξη του θα το ψηφίσει, αν και πιστεύει ότι «δεν υπάρχει κανένα χρονοδιάγραμμα υλοποίησής του, ούτε υπάρχει η κατάλληλη υποδομή αλλά και η πολιτική βούληση για την εφαρμογή του». Τον λόγο έλαβαν επίσης άλλοι εννέα βουλευτές, που διατύπωσαν τη γνώμη τους για το νομοσχέδιο και την εν γένει σωφρονιστική κατάσταση.⁶⁵ Ανάλογες τοποθετήσεις έγιναν και ένα μήνα αργότερα από τους ίδιους ή και άλλους βουλευτές κατά τη συζήτηση του εν λόγω νομοσχεδίου στη Βουλή στις 12, 13, 17 και 21 Απριλίου 1989.⁶⁶

πογράφοντος.⁵⁹ Επίσης, στην προώθηση της σχετικής επιστημονικής συζήτησης θα μπορούσε να είχε συμβάλει η δημοσιοποίηση ερευνών γύρω από τις συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές και τα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων. Τέτοιες έρευνες διεξήγαγαν, π.χ., η εγκληματολογική ομάδα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών υπό την αρχική ευθύνη του αιμηνιστου Καθηγητή Ηλία Δασκαλάκη, με θέμα «Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα»,⁶⁰ οι ερευνητήριες Ντορέττα Πανάγου, Μαρία Ταβουλάρη και Σοφία Τσόλκα, με θέμα «Έρευνα για την κρατούσα κατάσταση και βελτίωση στα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων και το σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων Κορυδαλλού», Αθήνα 1985 (υπό δημοσίευση στον τιμητικό τόμο Ηλ. Δασκαλάκη που εκδίδει το Πάντειο Πανεπιστήμιο), ο Νίκος Κουλούρης, με θέμα «Νοσοκομείο και Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού», Αθήνα 1989 (υπό δημοσίευση στη σειρά *Σύγχρονα Νομικά Μελετήματα*) και ο Καθηγητής Γιάννης Πανούσης, με θέμα: «Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα. Από τον κννισμό της εργασίας στην ουτοπία της αγωγής», Αθήνα 1989.

17. Οι συζητήσεις που έγιναν για το σωφρονιστικό νομοσχέδιο δεν φαίνεται να είχαν σπουδαία απήχηση στην περαιτέρω διαμόρφωση του τελικού κειμένου. Ένα χρόνο μετά την αρχική γνωστοποίησή του, τον Μάιο του 1987, αναγγέλλεται (χωρίς να δοθεί αμέσως τότε στη δημο-

κρατικής Ανανέωσης από τις 20.2.1987 για τη «θλιβερή κατάσταση» που επικρατεί στις φυλακές της χώρας (βλ. «Πρακτικά Βουλής», Δ' Περίοδος, Γ' Σύνοδος, σελ. 5.967-5.976). Μια απλή παραβολή της αρχικής εισηγητικής έκθεσης της Επιτροπής το 1987, όπως δημοσιεύθηκε στην ανωτέρω έκδοση (ανωτ. § 15 και σημ. 53).⁶¹ προς την εισηγητική έκθεση της ίδιας Επιτροπής το 1988, λείπει ότι μόνον η ημερομηνία είναι καινούργια. Επίσης, από τη σύγκριση του Σχεδίου 1987 με το Σχέδιο 1988 αλλά ακόμη και με το Σχέδιο 1989 που τελικά ψηφίστηκε αυτούσιο από τη Βουλή κατόπιν επεξεργασίας του από 7μελές κλιμάκιο της Κεντρικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής υπό τον Αρεοπαγίτη Σ. Σαμουήλ, προκύπτει ότι οι τροποποιήσεις αυτές είναι τις περισσότερες φορές λεκτικές-νομοτεχνικές και ότι πάντως δεν ελήφθησαν ουσιαστικά υπόψη οι υποδείξεις που έγιναν από αρμόδιους φορείς (ανωτ. § § 15, 16) για τη βελτίωση του νομοσχεδίου.⁶²

18. Μια ενδιαφέρουσα εξέλιξη στην πορεία του σωφρονιστικού αυτού νομοσχεδίου σημειώθηκε τον Δεκέμβριο του 1988, όταν ο τότε Υπουργός Δικαιοσύνης Βάσσος Ρώτης, θεωρώντας (σύμφωνα και με τις υποδείξεις των Εταιρειών Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογίας, ανωτ. § 15) ότι το υπάρχον νομοσχέδιο έπρεπε ν' αναθεωρηθεί και ν' αναπροσαρμοσθεί «εν όψει των συμπερασμάτων που προέκυψαν κατά το σχολιασμό του από ειδικούς επιστήμονες της σωφρονιστικής,

20. Σε γενικές γραμμές, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω (§ 1, 8), ο Κώδικας για τη μεταχείριση των κρατουμένων, παρά τις νομοτεχνικές του ατέλειες και την προσκόλλησή του σε κάποιες παρωχημένες σήμερα αντιλήψεις του προνοιακού συστήματος, εμπεριέχει κατά βάση εμπνευσμένους θεσμούς για ένα «άνοιγμα της φυλακής» και αποτελεί, επομένως, ένα βήμα προς τα εμπρός, τουλάχιστον για όσον καιρό ακόμη ο θεσμός της φυλακής θα γίνεται ανεκτός στην κοινωνία μας. Για την εφαρμογή όμως αυτού του νομοθετήματος δεν αρκεί βεβαίως μόνον η υπάρχουσα «χαρτίνη νομοθεσία», κατά την ωραία διατύπωση του Καρανίκα.⁶⁷ Χρειάζεται ακόμη η υλικοτεχνική υποδομή. Χρειάζεται επίσης η αναβάθμιση και επιμόρφωση του σωφρονιστικού προσωπικού.⁶⁸ Κυρίως όμως, χρειάζονται άνθρωποι που θα έχουν τον ιερό ζήλο ενός Βενιαμίν Απλέρ, ενός Αριστείδη Οικονόμου, ενός Νικόλαου Δημητράκοπουλου ή ενός Παναγή Σκουριώτη,⁶⁹ για να μπορέσουν να δώσουν μια καινούργια πνοή στα σωφρονιστικά μας πράγματα. Χωρίς κατάλληλους και εμπνευσμένους εφαρμοστές των νόμων, όπως ορθά είχε τονισθεί ήδη κατά την αρχαιότητα, «όχι μονάχα οι νόμοι δεν ωφελούν σε τίποτε, αλλά εκτός του ότι προκαλούν το ειρωνικό γέλιο όλων, μπορεί να φέρουν τις μεγαλύτερες ζημιές και συμφορές στις πόλεις».⁷⁰ ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αναστέλλονται έτσι οι διατάξεις των ά. 15 § 1-3, ά. 58-60, ά. 64-76 και 99 § 2, που αφορούν αντίστοιχα τη λειτουργία του κέντρου προσανατολισμού και παρατήρησης, των κέντρων ημιελεύθερης διαβίωσης, την εργασία των κρατουμένων και την κατάρτιση του φυλακτικού προσωπικού.
2. Roscoe Pound, *Law in Books and Law in Action*, εις: *American Law Review* 1910, 118 επ., 398 επ., 510 επ. Πρβλ. Guido Fassò, *Histoire de la Philosophie du Droit, XIXe et XXe siècles*, Paris: L.G.D.J. 1976, Ch. XIII, 7, σελ. 213 και σημ. 39.
3. Πρβλ. αντίστοιχες παλαιότερες διατάξεις του γαλλικού δικαίου, όπου προβλέπονται για τους βαρυνομένους «des travaux les plus pénibles» εις J. Pinatel, *Traité élémentaire de science pénitentiaire et de défense sociale*, Paris 1950, σελ. 276 κατά παραπομπή του Γιάννη Πανούση, *Η σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα*, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1989, σελ. 78 και σημ. 207.
4. Βλ. Αλ. Οικονόμου, *Τρεις Άνθρωποι*, τ. Α', Αθήναι 1950, σελ. 504. Η περιγραφή αναφέρεται στη φυλακή Παλαμηδίου και τοποθετείται στα 1888. Ανάλογες πληροφορίες υπάρχουν και σε άλλες πηγές, όπως π.χ. σε αναφορά του τότε νομάρχη Θ. Αγγελόπουλου-Αθάνατος προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης (περ. *Θέμις ΣΤ'*

1895, 63-64, 30-31), σε έκθεση ιατρών για τη φυλακή του Μενδρεσέ στην Αθήνα (*Εφημερίς των Φυλακών*, έτ. 1, φύλλ. 1, Αύγουστος 1875, σελ. 27), σε έκθεση του Γάλλου ιππότη Βενιαμίν Απλέρ προς τον τότε βασιλέα της Ελλάδος Όθωνα (*Voyage en Grèce*, Athènes: Imprimerie Royale, 1856, σελ. 44, 97 και passim) και σε σύγγραμμα του μετέπειτα πρωθυπουργού Θεόδωρου Δηλιγιάννη (σε συνεργασία με τον Γ.Κ. Ζηνούπολο) με τίτλο *Ελληνική Νομοθεσία από το 1833*, τ. Γ', 1862, σελ. 446. Πρβλ. γενικότερα και το βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλας, 1985², σελ. 185 επ.

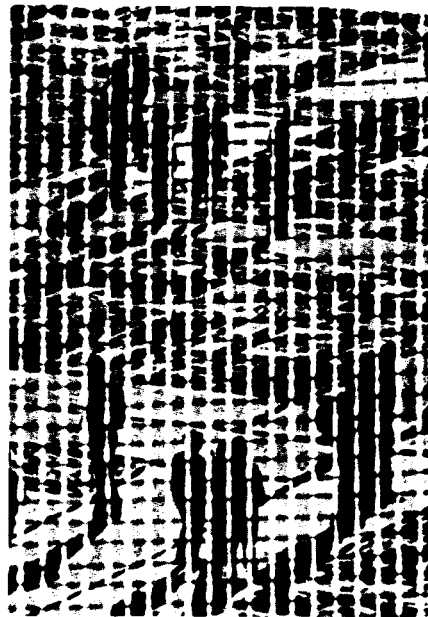
5. Βλ. το κείμενο αυτής της εισαγγελικής αναφοράς στην εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 20.8.1984, σελ. 12 επ., καθώς και στο περ. *Εντεκτύριο* του Οκτ. 1987, σελ. 6-14 πρβλ. επίσης και εφημ. *Καθημερινή* της 18 και της 20.1.1987, όπου σύμφωνα πόρισμα του αντεισαγγελέα Πρωτοδικών Κώστα Λογοθέτη.
Σημειώνεται ότι σε παρόμοια συμπεράσματα είχαν καταλήξει και τέσσερα πορίσματα που είχαν υποβληθεί το 1981 στον τότε Υπουργό Δικαιοσύνης Γ. Σταμάτη, μετά από ταραχές στον Κορυδαλλό — βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 21.3.1981, σελ. 6, όπου δημοσίευμα του Φώτη Σιούμπουρα με τίτλο «Βρώμικες δουλειές στις φυλακές Κορυδαλλού».
6. Βλ. κατωτ. § 12 και ιδίως σημ. 23, 36 και 37.
7. Για τα πρότυπα αυτά πρβλ. την εργασία μου «Ανήλικι παραβάτες και ποινική δικαιοσύνη», ΝοΒ 34:1986, 175-179, καθώς επίσης Α. Reynaud, *Human Rights in Prisons*, Council of Europe: Strasbourg, 1986, σελ. 22 επ., και Κ.Δ. Σπινέλλη/Α. Τρωιάνου, *Δίκαιο Ανηλίκων*, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1987, σελ. 36 επ.
8. Βλ. π.χ. ά. 29 του οθωνικού Διατάγματος από 31.12.1836 «Περί σωφρονιστικής φυλακής», που ωστόσο δεν μπόρεσε να εφαρμοσθεί ελλείψει κτιριακής υποδομής: «κατά τον καιρόν τής εργασίας πρόχει να βασιλεύη εις τούς επί τούτω προδόμους βαθυτάτη σιωπή». Για το σύστημα της σιωπής (silent system) πρβλ. και τα όσα αναφέρονται στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. (σημ. 4), σελ. 144.
9. Κατά το ανωτέρω οθωνικό Διάταγμα, ά. 50 εδ. α' και 52, «οί κατάδικοι δέν ήμπορούν να κοινωνώσι μετά των συγγενών και φίλων των άνευ άδειας τού έπιστάτου (...). Αί έπισκέψεις δέν ήμπορούν να διαρκέωσι πλέον τής ήμισείας ώρας, και να έπαναληφθώσι παρά των αυτών εντός του αυτού μηνός άνευ τής άδειας τής έφορείας».
10. Για τη λειτουργία του περιεργου αυτού μύλου βλ. Π. Καλλιγά, ανωτ. [§ 2], σελ. 293, καθώς και στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 268.
11. Βλ. ά. 49 και 33 του ανωτέρω οθωνικού Διατάγματος.
12. Σχετικά με τις βασικές αρχές των κειμένων αυτών βλ. ιδίως τα αντίστοιχα δημοσιεύματα του Στέργιου Αλεξιάδη «Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Έλάχιστο Πρόγραμμα' του κινήματος Κοινωνικής Άμυνας», *Νομικές Μελέτες*, α-

ριθμ. 3, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1982, σελ. 15-40, και «Το Έγνολο Στοιχειωδών Κανόνων Μεταχείρισης των Κρατουμένων' του ΟΗΕ», περ. *Αρμενόπουλος* 39:1985, σελ. 913-916. Βλ. επίσης τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 236 επ.

13. Για το ιδεώδες αυτό της βελτιωτικής μεταχείρισης βλ. ιδίως τις σχετ. αναπτύξεις και βιβλιογραφικές παραπομπές στο έργο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 276 επ., 312, καθώς και στην εργασία της Έφης Λαμπροπούλου «Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου 'μεταχείριση' του Σχεδίου του Κώδικα βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων (1987)», ΠοινΧρ ΛΗ' 1988, σελ. 161-172.
14. Ενδεικτική αυτού του αυθαίρετου και ανεξέλεγκτου πνεύματος με το οποίο αντιπετυπίζονται οι κρατούμενοι υπό το προνοιακό πρότυπο είναι και η ακόλουθη διάταξη του προϊσχύσαντος Σωφρκ' 67 (ά. 2 § 2): «Οί όροι τής μεταχειρίσεως δύνανται έν τοίς καθ' έκαστον να τροποποιώνται επί τού αύτηρότερον ή τού ήπιώτερον, σύμφωνα προς τούς διαγραφόμενους έν τώ παρόντι κανόνας... Επίσης χαρακτηριστικές είναι και οι ακόλουθες διατάξεις, που αξίζει να τις προσέξει κανείς ιδιαίτερα: ά. 66 (απαγόρευση προσφυγής κρατουμένων κατ' αποφάσεων για θέματα εργασίας), ά. 94 § 1 (αοριστία στον προσδιορισμό των πειθαρχικών παραπτωμάτων), ά. 50 § 3 (υποχρέωση κρατουμένων για «πλήρη υπακοή» στις εντολές της διεύθυνσης) κ.λπ.
15. Η ωραία αυτή αλλά κενόλογη και χωρίς κυρώσεις διάταξη υπάρχει στο ά. 4 § 1 Σωφρκ' 67. Αθέλητα φέρνει κανείς στον νου τη φράση του Shakespeare από τον *Hamlet* (Πράξη Β', Σκ. 2) «Words, words, words»...
16. Αξιοσημείωτο είναι, πάντως, ότι ορισμένα τέτοια κρούσματα κράτησης χωρίς φαγητό και νερό επί ημέρες σημειώνονταν ακόμη και πρόσφατα — βλ. π.χ. τη σχετ. είδησεογραφία στην εφημ. *Έθνος* της 15.6.1982, σελ. 13, κατά την οποία ένας ύποπτος για ανθρωποκτονία κρατήθηκε στο αστυνομικό τμήμα Μεσοήνης σ' αυτήν την κατάσταση επί 57 ώρες!...
17. Βλ. γενικότερα τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 280. Η τάση αυτή υπέρ του δικαίου προτύπου, που πρωτοεμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '70, θεωρείται ως η μάλλον επικρατούσα αυτή τη στιγμή στις ευρωπαϊκές χώρες — βλ. π.χ. Mick Ryan, *The Politics of Penal Reform*, London/New York: Longman, 1983, ιδίως σελ. 42 επ., Ortfried Schäffer, *Strafvollzugsreform durch institutionsbezogene Fortbildung*, Heidelberg: C.F. Müller, 1982, σελ. 5 επ. (ιδίως σημ. 17, όπου και σχετ. νομολογία του δυτικογερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου για τα θεμελιώδη δικαιώματα των κρατουμένων) πρβλ. όμως και Maurice Cusson, *Pourquoi punir?* Paris: Dalloz 1987, σελ. 179, κατά τον οποίο η ιδέα της αναμόρφωσης (réhabilitation) μπορεί ακόμη να προσφέρει πολλά στο σωφρονιστικό σύστημα.

- Θα πρέπει πάντως να τονισθεί ότι η απομάκρυνση από την ιδέα της αναμόρφωσης εμπειρικλείει, πολλές φορές, τον κίνδυνο μιας στροφής προς αυστηρότερες αντιλήψεις για τον σκοπό της ποινής, με βάση π.χ. τη βαρύτητα της πράξης και την υπεράσπιση της έννομης τάξης. Οι νεοκλασικές αυτές αντιλήψεις, που συχνά αποδίδονται με το σύνθημα για περισσότερο «νόμο και τάξη», βρήκαν ιδιαίτερη απήχηση και στην πολύκροτη απόφαση 22 του δυτικογερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου από 28.6.1983 (βλ. BVerfGE 64:1984, 261-301: 275 επ. και NJW 1984, 33 όπου και αποκλίνουσα γνώμη του δικαστή Mahrenholz – σχετικά με την απόφαση αυτή πρβλ. από την εκτεταμένη βιβλιογραφία ιδίως Al. Böhme εις *Neue Zeitschrift für Strafrecht* 1986, 201-206: 204 επ., Fr. Arloth, εις *Goldammer's Archiv* 1988, 403-425, ιδίως 413 επ., H. Müller-Dietz, αυτόθι 1985, 147-175, ιδίως 154 επ., P. Meier-Beck, εις *Monatsschrift für Deutsches Recht* 1984, 447-451 και R.-P. Calliess, NJW 1989, 1.338-1.343: 1.338 επ.).
18. Πρβλ. ιδίως St. Alexiadis, «Die Strafvollzugsreform in Griechenland: Eine verlorene Chance», εις: *Zeitschrift für Strafvollzug und Staffälligenhilfe*, 39: 1989, 206-209: 208.
- 18α. Οι σχετικές πληροφορίες και τα έγγραφα της Επιτροπής 1972 τέθηκαν υπόψη του γράφοντος τον Μάρτιο 1981 από το μέλος της Δημ. Ντζιώρα.
19. Π.χ. ά. 2 § 2: «Μεταχειρίσις κρατουμένων αντιβαίνουσα εις κοινώς παραδεκτούς (;) κανόνες ανθρωπισμού ή προσβάλλουσα τήν προσωπικότητα αυτού, δέν είναι επιτρεπτή».
20. Βλ. μτφρ. των Κανόνων αυτών στο έργο *Σωφρονιστικός Κώδιξ* με επιμ. Α. Μαργαρίτη/Ν. Παρασκευόπουλου, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 1985, σελ. 125-154.
21. Η νομοθετική αυτή κίνηση έγινε ιδιαίτερα αισθητή στη Μ. Βρετανία (v. 1972: deferment of sentence, community service), στη Γαλλία (v. της 17.7.1970, της 29.12.1972 και της 11.7.1975), στην Ιταλία (νέος ΣωφρN της 26.7.1975), στη Δυτ. Γερμανία (Νόμος για την εκτέλεση της ποινής και των μέτρων κατά της ελευθερίας, της 16.3.1976) και σε ορισμένες σκανδιναβικές χώρες (ιδίως στη Δανία, με τον v. της 13.6.1973 και στη Σουηδία με τον ΣωφρN της 19.4.1974) — πρβλ. τη σχετ. ανάπτυξη στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 337, 330, 324, 316, 305 και 297 αντίστοιχα.
22. Βλ. έρευνα του Γ. Παπαχριστοφίλου με τον εντυπωσιακό τίτλο «Φυλακές χωρίς σίδερα...», εφημ. *Ακρόπολις*, της 3.7.1977, σελ. 11. Στην πραγματικότητα είχε συγκροτηθεί με τις υπ' αριθμ. 128862/1.2.1975, 25492/11.3.1975 και 27092/24.3.1975 αποφάσεις του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης μία δμελής μόνιμη Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή γενικής αρμοδιότητας κατ' ά. 7 § 1 v.δ. 908/1971 υπό τον τότε Αντεισαγγελέα Εφετών Αθηνών Σπ. Κανίνα. Έργο της επιτροπής αυτής ήταν π.χ. ο v. 378/1976 περί Επιμελητών Αηηλίλων. Ως προς την αναθέωση όμως του ΣωφρK '67 δεν έγιναν σπουδαία βήματα (ούτε συντάχθη-

κε σχετικό νομοσχέδιο), αλλά απλώς καταρτίσθηκε ένα σχέδιο Γενικού Εσωτερικού Κανονισμού Σωφρονιστικών Καταστημάτων (οι ανωτέρω πληροφορίες δόθηκαν στον γράφοντα τον Ιανουάριο 1990 από τα μέλη της Επιτροπής ομότ. Καθηγητή Πανεπιστημίου Μεν. Μπακατσούλα και

πρ. Γεν. Διευθύντρια Υπουργείου Δικαιοσύνης Μαρία Μαυρομάτη).

23. Βλ. ιδίως τα δημοσιεύματα του Γιώργου Λιάνη στην εφημ. *Τα Νέα*, στις 24-28.4.1979 (Ελταπύργιο και Κασσάνδρα) και στις 28.5-8.6.1979 (Χαλκίδα, Κέρκυρα, Τίρυνθα). Τα δημοσιεύματα αυτά μαζί με άλλα αποτέλεσαν τη βάση για ένα βιβλίο που εκδόθηκε το 1982 (εκδ. «Κάκτος») με τίτλο *Φυλακές. Νίκος Κομετζής*. Πρβλ. γενικότερα και το έργο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 251, σημ. 2-3, όπου και βιβλιογραφικές παραπομπές σε άλλα δημοσιεύματα εφημερίδων και μαρτυρίες κρατουμένων.
24. Βλ. εφημ. *Το Βήμα της Κυριακής* της 4.5.1980, σελ. 21 με τίτλο «Εδώ μέσα ζούμε σαν τα ζώα».
25. Π.χ. του Πολυχρόνη Θεοφιλίδη (εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 26.1.1981), του Γιώργου Ευεράφη (εφημ. *Απογευματινή* και *Τα Νέα* της 17.3.1981), του Νίκου Πανόπουλου (εφημ. *Απογευματινή* της 6.4.1981, σελ. 1), του Μιλτ. Αλεγιάννη, του Γιώργου Μαρούλακη (εφημ. *Απογευματινή* της 20.4.1981, σελ. 1), του Κώστα Καρπούζου (εφημ. *Απογευματινή* της 29.4.1981, σελ. 1), του Γεράσιμου Βαλάτου (εφημ. *Ελευθεροτυπία*, της 24.6.1981, σελ. 1) κ.ά.
26. Βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 15.4.1981, σελ. 1.
27. Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 14.7.1981, σελ. 8.
28. Βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 17.4.1981, σελ. 1.
29. Βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 7.5.1981, σελ. 1, και *Μεσημβρινή* της 16.5.1981, σελ. 1.
30. Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 4.7.1981, σελ. 3, και *Τα Νέα* της 25.5.1981, σελ. 16.
31. Βλ. σχετ. δημοσίευμα του Γ. Βότση στην εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 6.6.1981, σελ. 4, και του Ν. Πατούρη στο ΝοΒ 30:1982, σελ. 609-626.
32. Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 11.7.1981, σελ. 8.
33. Πρβλ. Νίκου Κουλούρη, *Το σωφρονιστικό πρόβλημα στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 1989 (πολυγρ.), σελ. 31 επ.
34. Βλ. εφημ. *Μεσημβρινή* της 4.9.1981, σελ. 1.
35. Βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 16.5.1981, σελ. 1, και *Ελευθεροτυπία* της 3.6.1981, σελ. 2.
36. Βλ. *Πρακτικά Βουλής* της 27.1.1981, σελ. 3.379 επ.
37. Π.χ. εφημ. *Απογευματινή* της 7.4.1981, σελ. 5, με τίτλο «Τα ναρκωτικά μας κυνηγούν και στη φυλακή», *Ριζοσπάστης* της 17.5.1981, σελ. Θ' του ειδικού οκτασέλιδου με τίτλο «Ελληνικές φυλακές ώρα μηδέν...» και *Το Βήμα - Εβδομάδα* της 19.7.1981, σελ. 8.
38. Η Επιτροπή αυτή συγκροτήθηκε με την απόφαση 35248/8.5.1981 του Υπουργού Δικαιοσύνης και ετοίμασε ένα νομοσχέδιο περί τις αρχές Σεπτεμβρίου 1981. Οι προτάσεις της στηρίχθηκαν κατά ένα μέρος στο Σωφρονιστικό Νομοσχέδιο 1972. Π.χ. διατηρήθηκαν οι ρυθμίσεις του ά. 28 § 2 ΣχΣωφρK 1972 περί εξόδου από το κατάστημα προς παρακολούθηση μαθημάτων (ά. 29 § 2 ΣχΣωφρK 1981), του ά. 61 § 2 περί αδειών προς επίσκεψη οικείων ως ηθικής αμοιβής (νέο ά. 65 § 2' πρβλ. και ά. 43 § 1) και του ά. 34 περί διακεκομμένης έκτισης της ποινής (νέο ά. 35) (πρβλ. και ανωτ., § 10). Επίσης, το σημαντικό άρθρο 52 ΣχΣωφρK 1972 για τον χαρακτήρα και τον σκοπό της εργασίας έμεινε και στο ΣχΣωφρK 1981 (ά. 56) σχεδόν αμετάβλητο. Γενικά, οι καινοτομίες υπήρξαν περιορισμένες (το κείμενο του ΣχΣωφρK 1981 δόθηκε στον γράφοντα από τη Σεβαστή Παταμητροπούλου, Προϊσταμένη Τμήματος του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Επίσης, σχετικές πληροφορίες παρασχέθηκαν και από τη Μαρία Μητσοπούλου, Προϊσταμένη Διεύθυνσης στο ίδιο Υπουργείο).
39. Βλ. εφημ. *Έθνος* της 23.10.1981, σελ. 12-13, και της 24.10.1981, σελ. 13-15.
40. Βλ. εφημ. *Μεσημβρινή* της 3.11.1981, σελ. 5, και *Έθνος* της ίδιας μέρας, σελ. 19.
41. Βλ. εφημ. *Απογευματινή* της 10.11.1981, σελ. 17.
42. Βλ. εφημ. *Εγνατία* της 13.11.1981, σελ. 13.
43. Βλ. εφημ. *Έθνος* της 2.11.1981, σελ. 11.
44. Βλ. εφημ. *Εγνατία* της 14.11.1981, σελ. 9, και *Μεσημβρινή* της 17.11.1981, σελ. 7.
45. Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 23.12.1981, σελ. 3, *Μεσημβρινή* της 29.12.1981, σελ. 1, και *Ελευθεροτυπία* της 30.12.1981, σελ. 3.
46. Βλ. εφημ. *Το Βήμα* της 3.10.1982, σελ. 15, *Τα Νέα* της 20.12.1982, σελ. 15, και *Ελευθεροτυπία* της 6.4.1983, σελ. 8.
47. Βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 5.3.1983, σελ. 1.
48. Έτσι π.χ. κατά τον Πρόεδρο Εφετών Πανσανία Λαμνίδη (ΠοινΧρ ΛΔ' 1984, 978-981: 978), «οι συνθήκες διαβιώσεως των κρατουμένων στις φυλακές δεν ανταποκρίνονται στο νόμο, δηλ. είναι υποβαθμισμένες σε σχέση με τα όρια του ανεκτού της σωφρονιστικής μεταχείρισης». Επίσης, κατά την Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών

Χρυσούλα-Μαρία Γιαταγάνα (πρβλ. και ανωτ. § 2), σε πρόταση της που έγινε δεκτή από το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης, «η προφυλάκιση, με τη σημερινή δομική συγκρότηση και οργάνωση των φυλακών, έχει σαν αποτέλεσμα την υποβάθμιση της ανθρώπινης προσωπικότητας και την επιδείνωση της αντικανονικής συμπεριφοράς του προφυλακισμένου» (Βουλ.Συμβ.Πλημ.Θεσ 980/83, *Αρμενόπουλος* ΛΖ' 1983, 802-805:803).

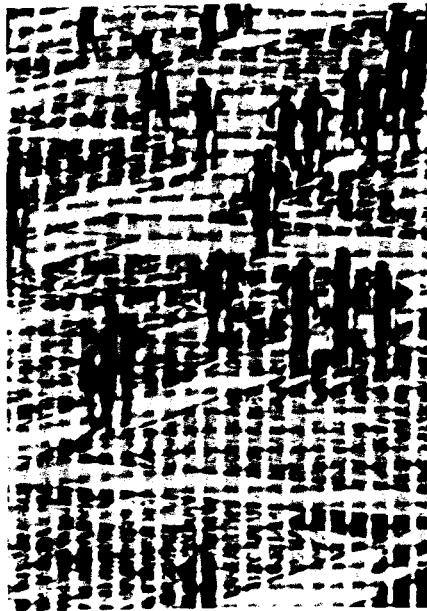
49. Βλ. π.χ. τις εργασίες του Στέργιου Αλεξιάδη, *Προς αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος*, Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 1983, σελ. 39 επ., του Στέφ. Αναγνωστάκη, *Τα δικαιώματα των κρατουμένων και η προστασία τους (και η ελληνική πραγματικότητα)*, ΝοΒ 32:1984, 1.473-1.481:1.480 και σημ. 30, καθώς και τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 246 επ.

49α. Αποτελεί, νομίζω, φόρο τιμής να αναφερθούν εδώ τα ονόματα εκείνων που ασχολήθηκαν με τη σύνταξη του σωφρονιστικού νομοσχεδίου. Αρχικά την Ομάδα Εργασίας συγκρότησαν οι εξής (σημειώνονται οι ιδιότητες που είχαν τον Φεβρουάριο 1983): Αντώνης Μιχαλακάς (Πρόεδρος Πρωτοδικών), Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (Καθηγήτρια Παντείου Σχολής), Πέτρος Παπαδάτος (Αν. Καθηγητής Νομικής Σχολής Αθηνών), Καλλιόπη Σπινέλλη (άμισθη Επ.Κ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής Αθηνών), Ηλίας Δασκαλάκης (Επ.Κ. Καθηγητής Παντείου Σχολής), Μάριος Μαράτος (Ψυχίατρος), Στέλιος Νέστωρ (Δικηγόρος Θεσσαλονίκης), Νίκος Κωνσταντόπουλος (Δικηγόρος Αθηνών), Σωτήρης Δέδες (Δικηγόρος Θεσσαλονίκης), Ανδρέας Τσουδερός (Γεν. Γραμματέας Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών), Νικόλαος Παπαδοπούλας (Διευθυντής του Ψυχιατρείου Κρατουμένων Κορυδαλλού) και Παρασκευή Τσιλιμγκάκη (Κοινωνική Λειτουργός στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού). Από αυτούς οι Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Ηλίας Δασκαλάκης, Σωτήρης Δέδες, Στέλιος Νέστωρ και Νίκος Κωνσταντόπουλος έπαυσαν να συμμετέχουν μετά τις πρώτες συνεδριάσεις, ενώ αργότερα αποχώρησαν οι Αντ. Μιχαλακάς και Ανδρ. Τσουδερός. Στη θέση τους ορίστηκαν μεταξύ άλλων ο Γεώργιος Βλάσσης (Εισαγγελέας Πλημμελειοδικών), ο Δημήτρης Ευαγγελάτος (Δικηγόρος Αθηνών), ο Κώστας Κούτρας (Δικηγόρος Αθηνών) και η Μαρία Μητσοπούλου (Διευθύντρια Υπουργείου Δικαιοσύνης). Αυτοί, μαζί με τους Παπαδάτο (Πρόεδρο), Σπινέλλη, Μαράτο, Παπαδοπούλα και Τσιλιμγκάκη, αποτέλεσαν την τελική σύνθεση της Επιτροπής και παρέδωσαν, έπειτα από υπερτροπαιχτή κοπιώδη εργασία, το σωφρονιστικό νομοσχέδιο που επρόκειτο αργότερα, με κάποιες τροποποιήσεις, να ψηφισθεί ως νόμος.

50. Βλ. π.χ. εφημ. *Τα Νέα* της 20.11.1984, σελ. 20, *Έθνος* της 9.11.1984 και της 29.11.1984, περ. *Εικόνες* της 19.12.1984, σελ. 48-52.

51. Βλ. ιδίως Γιάννη Πανούση, «Ποινή θανάτου τέλος, αλλά οι φυλακές:» εφημ. *Ελευ-*

θεροτυπία της 13.5.1983, σελ. 4, Χρ. Μπάκα, «Προβληματισμός για το αδιέξοδο της φυλακής», εφημ. *Ελευθεροτυπία* της 8.9.1983, σελ. 4, Δημ. Ευαγγελάτου, «Και τώρα φυλακές χωρίς σίδερα», *Έθνος* της 2.5.1985, Αλ. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, «Το Επταπύργιο και οι παραλλα-

γές του», εφημ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία* της 1.2.1987, σελ. 17.

52. Βλ. ολόκληρο το κείμενο του υπομνήματος (που έμεινε αναπάντητο από τον Υπουργό) στο περ. *Κεφάλαιο* του Σεπτ. 1984, σελ. 134-137· πρβλ. και σχετική εκτενή παρουσίαση των θέσεων του υπομνήματος στις εφημ. *Το Βήμα της Κυριακής* από 22.7.1984, σελ. 34, και *Ακρόπολις της Κυριακής*, από 29.7.1984, σελ. 3.

53. Αθήνα/Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας (σειρά *Ποινικά*, αρ. 27). Αξιωμαθόμενους είναι επίσης οι εκδηλώσεις που έγιναν στην Αθήνα, από την Ένωση Ελλήνων Ποινολόγων την 23.11.1987, με εισηγητή τον Καθηγ. Γιάννη Πανούση, στη Θεσσαλονίκη από την Ελληνική Χριστιανοσοσιαλιστική Οργάνωση Νέων την 5.5.1988 με εισηγητές τους Καθηγ. Στέργιο Αλεξιάδη, Καθηγ. Ιωάννη Μανωλεδάκη, Γεώργιο Τσανανά και Γιάννη Ζερβό, και, περί το τέλος της νομοθετικής προσπάθειας (Μάρτιος 1989), στην Αθήνα και την Κομοτηνή, με εισηγητές από τα αντίστοιχα Πανεπιστήμια των δύο πόλεων και από το δυτικογερμανικό Πανεπιστήμιο του Hagen, με επικεφαλής τον Καθηγ. G. Bemmman.

54. Το σημείο αυτό είχε εξαρθεί ιδιαίτερα και υπό το κράτος του προϊσχύσαντος Σωφρονιστικού Κώδικα, όταν διακηρύχθηκε με έμφαση ότι «το μόνο συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα που επιτρέπεται (από τη διάταξη του άρθρ. 5 παρ. 3 Συντ.) να περιορίζεται κατά την έκταση στα σωφρονιστικά καταστήματα των γνωστών στον ΠΚ ποινών, είναι το δικαίωμα της προσωπικής ελευθερίας» — βλ. Στ. Αλεξιάδη, ανωτ. (σημ. 49), σελ. 36· σύμφωνης γνώμης και οι αναπτύξεις στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. [σημ. 4], σελ. 247, ση-

μείωση. Ανάλογες θέσεις έχει υποστηρίξει και ο Καθηγ. Αντώνης Μανιτάκης στην εργασία του «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική προστασία τους», *ΠοινΧρ* ΛΘ' 1989, 161-180:164 επ. (α' δημοσίευση στο περ. *Πολίτης* το 1987).

55. Βλ. και τις σχετ. παρατηρήσεις της Effi Lambropoulou, «Das neue griechische Strafvollzugsgesetz», υπό δημοσίευση στην: *Zeitschrift für Strafvollzug und Strafvollzugshilfe*, 40:1990, με αναφορά και σε αντίστοιχη γνώμη του Quensel (σημ. 31).

56. Ανωτ. [σημ. 53], σελ. 5-7.

57. «Παρατηρήσεις στο Προσχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα», αρχικά στο περ. *Αρμενόπουλος* 1987, 729-732, και έπειτα, με κάποιες βελτιώσεις, στα *Ποινικά Χρονικά* ΛΖ' 1987, 596-602.

58. «Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου Μεταχείριση του Σχεδίου ΚωδΜεΚ 1987», *ΠοινΧρ* ΛΗ' 1988, 161-172.

59. «Η ποινική καταστολή στο κατώφλι του 21ου αιώνα», περ. *Έγκλημα και Κοινωνία*, Α' 1987, 131-132· πρβλ. εφημ. *Καθημερινή* της 22.5.1988, σελ. 14, και εφημ. *Το Βήμα της Κυριακής* της 27.11.1988, σελ. 37.

60. Βλ. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος 68Α 1988, σελ. 239-377.

61. Η πρώτη δημοσίευση της εν λόγω εισηγητικής έκθεσης έγινε στο περ. *Έγκλημα και Κοινωνία*, τ. Α' 1987, 59-64.

62. Από τις τελικές αυτές τροποποιήσεις του Σχεδίου 1989 σε σύγκριση με το αρχικό Σχέδιο 1987 σημαντικότερες θα μπορούσαν να θεωρηθούν εκείνες των εξής άρθρων του ψηφισθέντος νόμου: ά. 1 § 2 (πρώην 1 § 2 ΣχΚωδΜεΚ 1987), 2 (πρώην 2 § 1), 8 § 2, 3 (πρώην 8 § 1, 2), 9 § 2 (πρώην 9 § 1), 15 § 3, 4 (πρώην 12), 22 (—), 44 (πρώην 39), 48 (πρώην 43), 51 § 2 (πρώην 46 § 2), 53 § 2 στοιχ. β' (πρώην 48 § 2), 60 § 2 (πρώην 55), 62 § 4, 5 (πρώην 57 § 4, 5), 64 § 1 (πρώην 58 § 1), 101 περ. γ' (πρώην 96 § 2). Για την κατανόηση της ρατίο αυτών των τροποποιήσεων (και της παράλειψης άλλων) σημαντική βοήθεια παρέχει το από 31.5.1988 έγγραφο με τίτλο «Επεξεργασία Αριθμός 568» της Κεντρικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

63. *Ο Κανονισμός της Βουλής* 1987 στο ά. 111 § 3 προβλέπει *κατ' αντίθεση προς το Σύστημα* την υποχρεωτικότητα αυτής της διαδικασίας...

64. *Πρακτικά Κοινοβουλευτικής Επιτροπής* (πολυγρ.) από 8.3.1989, σελ. 9.

65. Πρβλ. αναλυτικότερα Γιάννη Πανούση, ανωτ. (σημ. 3), σελ. 176 επ. και τις συναφείς υποσημειώσεις.

66. Βλ. *Πρακτικά Βουλής*, Δ' Περίοδος, Δ' Σύνοδος, ιδίως σελ. 4.796-4.809, 4.821-4.831, 4.962-4.979: τελικό κείμενο.

67. Δημ. Καρανίκας, *Σωφρονιστική*, τ. Β' Θεσσαλονίκη 1950, σελ. 257, κατά παραπομπή του Στέργιου Αλεξιάδη, ανωτ. [σημ. 49], σελ. 17.

68. Ορισμένες *πρακτικές προτάσεις* για μια βελτίωση στην εφαρμογή του νέου Κώδικα που έγιναν από τον δημοσιογράφο Χρ. Θεοχαράτο (περ. *Εικόνες* της 11.5.1988,

σελ. 8), αξίζει, πράγματι, να μνημονευθούν και από τη θέση αυτή:

«— Να καταργηθούν εντελώς όσες φυλακές δεν επιδέχονται δραστικές βελτιώσεις και να ανεγερθούν νέες, σύμφωνες με τις νέες αντιλήψεις περί Σωφρονιστικής.

— Να μετασκευαστούν ορισμένοι (άχρηστοι, πια) στρατώνες σε φυλακές — καθώς μάλιστα περιβάλλονται από άπλετους χώρους, κατάλληλους για εργοτάξια.

— Να απομακρυνθούν όλοι οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι για τους οποίους υπάρχουν ή έχουν υπάρξει αποχρώσεις ενδείξεις για βιαιοπραγίες εναντίον κρατούμενων, για διακίνηση ναρκωτικών ή για χρηματισμό.

— Να αρχίσει η εκπαίδευση νέων σωφρονιστικών υπαλλήλων (στο πνεύμα του νέου Κώδικα) οι οποίοι θα καταλαμβάνουν

σταδιακά όλες τις κενούμενες θέσεις υπαλλήλων στις φυλακές.

— Να παταχθούν με κάθε μέσο τα κυκλώματα δικηγόρων — σωφρονιστικών υπαλλήλων, τα οποία λυμαίνονται, κυριολεκτικά, τους φυλακισμένους και θησαυρίζουν από την ελπίδα των καταδίκων (ότι θα ελαφρύνουν τη θέση τους).

— Οι κρατούμενοι να εκτίουν τις ποινές τους στις πλησιέστερες στον τόπο της κατοικίας τους φυλακές, ώστε να είναι δυνατό να τους επισκέπτονται οι φίλοι και συγγενείς τους και να μην αποκόπτονται από τον κόσμο τους.

— Να ιδρυθούν στα σωφρονιστικά καταστήματα εργοτάξια, στα οποία οι κρατούμενοι να μπορούν να εργάζονται με αμοιβή, ώστε όταν αποφυλακίζονται να έχουν ένα σεβαστό κομμάτι ή να βοη-

θούν, όσο είναι φυλακισμένοι, τις οικογένειές τους.

— Να διοργανώνονται επιμορφωτικά σεμινάρια στις φυλακές, στα οποία οι κρατούμενοι να μην είναι μόνο ακροατές κτλ. κτλ.

Τότε, και μόνο τότε, ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας θα λειτουργήσει και θα αποδώσει».

69. Για την ιστορία και τις προσπάθειες των ανθρώπων αυτών βλ. ιδίως τις αναπτύξεις στο βιβλίο μου *Ποινική Καταστολή*, ανωτ. (σημ. 4), σελ. 187 επ., 206 επ., 212 επ., 216 επ., όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία.
70. Πλάτωνος, *Νόμοι* ΣΤ' 751 b σε απόδοση Βασ. Μοσκόβη, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1988, τ. Α', σελ. 376 και 377.